

ФРАНКІСТСЬКА ІСПАНІЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

/ 1939 - 1945 рр./

Фінал громадянської війни в Іспанії / 1 квітня 1939 р./ та початок другої світової війни / 1 вересня 1939 р./ розділені відтинком в 5 місяців. Очевидно, що обидві події зв'язані між собою не лише часовим, але й генетичним виміром. Оскільки 4-річна збройна боротьба республіканців та "націоналістів" в Іспанії, маючи на першопочатках суто національні витоки, перетворилася в подію загальноєвропейського масштабу. Саме тут, на іспанській землі, відбулося перше збройне протистояння двох світових тоталітарних ідеологій та режимів - фашизму та комунізму. З огляду на цю обставину правомірним є визначення "іспанських подій" як своєрідного прологу другої світової війни.

Питання причетності та участі франкістської Іспанії у другій світовій війні вивчалось науковцями радянської доби в ряді робіт загальноісторичного плану.¹ Концептуально дана проблематика найбільш ґрунтовно розроблена відомими російськими іспаністами Пожарською С.П. та Красиковим А.А.² Їхні концепції не втратили своєї актуальності, зайвими є, з огляду на сучасне світобачення, деякі ідеологічні штампи й стереотипи в інтерпретації ряду подій та фактів. Зарубіжна історична література, зокрема іспанська, стосовно вищезначеної теми розлога, часто полярна в своїх оцінках.³ У вітчизняній історіографії це питання не з'ясувалось.

Передовсім зауважимо, що зовнішньополітичні пріоритети франкістського режиму диктувались внутрішньою політичною та соціально-економічною ситуацією. За перемогу у громадянській війні було заплачено високу ціну: сотні тисяч вбитих та поранених на фронтах й в тилу, чисельна еміграція та рееміграція, нестача продуктів та їх суворе нормування. Матеріальні втрати склали 30 млрд. песет.⁴ До цього - вкрай деморалізоване іспанське суспільство, втрата ідеалів, поширення песимістичних настроїв, відчаю. Таким був в Іспанії загальноісторичний фон напередодні другої світової війни.

Вочевидь, що напередодні нападу гітлерівської Німеччини на Польщу перед франкістським керівництвом постала дилема: країни "осі" чи західні демократії. З огляду на попередню співпрацю з Німеччиною та Італією і отриману завдяки їм перемогу у громадянській війні, франкістська Іспанія морально й ідеологічно тяжіла до країн фашистського блоку, до поглиблення обопільних зв'язків. Факти, що мали місце у 1939 р., підтверджують це: 27 березня Іспанія приєдналася до антикомінтернівського пакту /Франко затягував офіційне оголошення цієї акції попри настирливі наполягання Гітлера/, 31 березня - підписання договору про дружбу з Німеччиною, 8 травня - вихід з Ліги Націй, 31 травня - відвідини іспанською делегацією Італії та Німеччини, липень - візит міністра іноземних справ Італії Чіано в Іспанію.⁵ У такому контексті подій вступ Іспанії у другу світову війну мав би бути доконаним фактом.

Втім, варті уваги аргументи Макса Галло стосовно того, що Франко не мав по завершенню громадянської війни чітко визначеної зовнішньополітичної

стратегії і найневідкладніше завдання вбачав в утвердженні миру й стабільності в країні, відбудові та розвитку зруйнованої економіки, налагодженні широкої співпраці з міжнародним співтовариством. До того ж, Великобританія та Франція визнали наприкінці громадянської війни режим Франко, що вселяло надію на активізацію торговельних стосунків між ними / у 1940 р. було підписано серію торгових угод з Великобританією та Францією.⁶

Ймовірно, що остаточне рішення щодо зовнішньополітичного курсу Іспанії у світовому конфлікті Франко прийняв в серпневі дні 1939 р., коли стало відомо про укладення радянсько-німецького пакту про ненапад. Іспанський каудильйо не зрозумів або ж не захотів зрозуміти складну гру Гітлера. Його ставлення до союзу Гітлера та Сталіна було вкрай негативним, тут переважило ідеологічне упередження до Радянського Союзу, якого Франко ніколи не приховував.

3 вересня 1939 р. Франко закликав іспанців зберігати спокій та звернувся з пропозицією про посередництво між Німеччиною і західними державами з метою відвернення поділу "католицької Польщі". 5 вересня він підписав декрет про нейтралітет Іспанії у війні. В червні 1940 р., коли Франція капітулювала, Іспанія перебирає статус "невоюючої країни". Тоді ж перед франкістським режимом відкривалась можливість вирішення застарілої іспано-французької територіальної суперечки у Північній Африці, проте лише міжнародна зона – Танжер була оголошена підконтрольним іспанським анклавом. Реакція західних держав була спокійною, а Великобританія підписала угоду з Іспанією про захист своїх прав у Танжері.⁷

У зарубіжній літературі простежується дві версії щодо поведінки Франко у стосунках з Гітлером: 1/ твердість та непохитність у відстоюванні своєї позиції; 2/ політика капітулянтства та поступок. Конкретні дії франкістського режиму слугують підтвердженням першої версії. Правда, Франко, його дипломатична служба, офіційна преса запевняли держави "осі" в лояльності та дружбі. Франкістський режим дозволив також використовувати іспанські порти для базування німецьких підводних човнів, продовжувались поставки вольфраму в Німеччину / з 2,1 млн. золотих песет у 1940 р. до 200 млн. у 1944 р./, інтенсивно працювала на Іберійському півострові німецька розвідка. З іншого боку, іспанське керівництво ухилялось приймати незворотні рішення щодо вступу у війну.⁸

Яскравим підтвердженням відстоювання власних національних інтересів може слугувати зустріч Франко та Гітлера у м.Ендаї /23 жовтня 1941 р./ Гітлер наполягав на негайному вступі Іспанії у війну проти Англії і проведенню впродовж січня 1941 р. спільної операції по захопленню Гібралтару. Згідно з планом відмобілізовані німецькі дивізії / 20/, в тому числі декілька танкових, мали пройти по іспанській території з півночі на південь, до 10 січня 1941 р. захопити Гібралтар і встановити контроль над Середземним морем та блокувати Великобританію. За версією Давида Руїса, Гітлер запропонував Франко два варіанти його участі у війні на боці держав "осі": 1/ вступ у війну гарантує Іспанії отримання Гібралтару, Орану, Французького Марокко, тобто територій, які живили імперські симпатії самого каудильйо; 2/ дотримуватись французької моделі, що буде запорукою недогорканості тодішніх іспанських володінь. На зустрічі в Ендаї було підготовлено декілька текстів угод, проте жодна з них не була підписана Франко, як завжди, переміг його прагматизм та розсудливість. Гітлер мав причини для обурення. Не дивно, що дані з донесення італійського посла в Іспанії свідчать про

те, що ще в роки громадянської війни Німеччина робила ставку не на Франко, а на фалангу. Умовою своєї підтримки Ф.Франко нацисти поставили вимогу передачі ним усєї політичної влади фаланзі перед тим, як він увійде у Мадрид.⁹

Попри войовничі заяви та запевнення, Іспанія все ж офіційно не вступила у війну ні влітку-восени 1940 р., ні зимою 1941 року, а після нападу Німеччини на СРСР замінила питання офіційної участі у другій світовій війні відправкою на радянсько-німецький фронт "блакитної дивізії", створеної за ініціативою фалангістів-ортодоксів. У грудні 1941 р., зі вступом у війну США, іспанська дипломатія розробила нову концепцію національного бачення війни. Відповідно до нової концепції у світі точиться "три війни", до кожної із них у Іспанії особливе ставлення: 1/ війна між західноєвропейськими державами, в якій Іспанія дотримується принципу нейтральності; 2/ так само не бере участі Іспанія у війні між США та Японією; 3/ війна між Німеччиною та СРСР, її франкізм розглядає як війну ідей, і в цьому сенсі Іспанія знаходиться на боці Німеччини. Щодо відправки на допомогу гітлерівцям "блакитної дивізії", укомплектованої 18-20-тисячами добровольців, то Франко керувався, на думку ряду іспанських дослідників, перш за все, ідеологічними та пропагандистськими міркуваннями, тобто ідеєю "відродження націоналізму та хрестового походу" проти комунізму. Але головне полягало в досягненні мети суто внутрішнього прагматичного характеру, а саме: "вихід фалангістських добровольців в далекі російські степи" давав змогу очистити фалангістську партію від ультраналаштованих її членів, заглушити й попередити надії та заклики до здійснення "незавершеної революції" /фашистської/¹⁰

З осені 1942 р. франкістський режим розпочинає під впливом успішних дій союзників в Північній Африці процес адаптації до нової міжнародної ситуації. Передовсім усунено з посади міністра іноземних справ Серрано Суньєра, германофіла, і призначено більш поміркованого Хордану; використано посередництво Португалії, що була зв'язана Іберійським пактом з Іспанією про захист "християнських цивілізацій", для розширення зв'язків з Великобританією, зваживши на перманентну прихильність консервативного уряду до франкізму. Симптоматично, що ці кроки іспанської дипломатії збігаються з епістолярним запевненням Ф.Рузвельта від 8 листопада 1942 р. щодо суверенітету самої Іспанії та її володінь в Африці під час союзницьких військових операцій. Водночас західні держави не вважали серйозною заяву Франко від 14 лютого 1942 р. про те, що в разі "комуністичної перемоги" 1 млн. іспанських добровольців захищатиме Берлін¹¹

1 жовтня 1943 р. Іспанія повернулась до нейтралітету у війні і заявила про розпуск "блакитної дивізії" /фактично реорганізована в чисельно менший "блакитний легіон"/. Найкритичнішим для режиму був, як згадував пізніше Франко, 1944 р. США та Великобританія припинили постачання нафти /через продовжуваний режимом експорт вольфраму у Німеччину/, активізувалась діяльність монархістів за відновлення монархії, очолюваних сином колишнього короля доном Хуаном.¹²

Найголовніше полягало у інспірованій Москвою партизанській війні прокомуністичних сил проти франкізму. У 1990 р. з'явилось перше ґрунтовне дослідження російського науковця О.А. Сагомояна цієї так довго втаємничуваної теми. За даними О.А.Сагомояна, наприкінці 1944 р. відбулася зустріч Долорес

Ібаррурі, генерального секретаря КПІ, зі Сталіним, Берією та Маленковим і було вирішено посилити партизанську боротьбу в Іспанії. СРСР брав на себе зобов'язання постачати зброю, боєприпаси та різне спорядження. Обговорювалось також питання про суспільно-політичний лад в Іспанії після повалення франкізму. Ще у 1939 р., коли у Мадрид ввійшли франкісти, республіканці /за різними даними, від 15-20 до 40 тис. чол./ були відтиснуті в гори Арагону, Астурії, Галісії. Для подальшого підпільного й партизанського руху було створено за вказівкою представника Комінтерну П.Тольятті секретаріат. Діяльність іспанських "макі" особливо активізується у 1943 р., коли ініціатива на фронтах другої світової війни перейшла до рук антигітлерівської коаліції. Починаючи з 1944 р., з Алжиру перскидались в Іспанію спеціальні загони та разом з ними, як згадує один із провідних функціонерів компартії Іспанії Енріке Лістер, "багато тонн зброї та амуніції". Він же свідчить, що всі сили КПІ були кинуті на розпалювання партизанської війни. В жовтні 1944 р. почалася великомасштабна наступальна операція 15-тисячного з'єднання іспанських комуністів з території Франції. Загалом партизанська війна прокомуністичних сил проти франкізму продовжувалась організовано до початку 50-х рр., а спорадично – до середини 60-х.¹³

Починаючи з 1945 р., стратегічний курс у ставленні до франкістської Іспанії в антигітлерівській коаліції диктувався СРСР. Сталін ініціював на Потсдамській конференції розгляд питання "про режим в Іспанії". Глави трьох держав зійшлися в Потсдамі на тому, що Іспанія не може стати членом ООН через своєрідний характер режиму. Наприкінці 1946 р. іспанське питання розглядалось на Генеральній Асамблеї ООН. В її резолюції від 12 грудня 1946 року політичний режим в Іспанії кваліфікувався як фашистський, а Франко інкримінувалась причетність до розв'язання війни. На цій підставі Генеральна Асамблея рекомендувала всім членам ООН оголосити Іспанії міжнародний бойкот, що і було зроблено, за винятком Португалії, Ватикану, Ірландії, Швейцарії та Аргентини. В історії франкістської Іспанії розпочався період міжнародної ізоляції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гарсія Хосе. Испания XX века.-М.,1967;Испания. 1918-1972 гг.Исторический очерк.-М.,1975; 2. Пожарская С.П. Тайная дипломатия Мадрида. / внешняя политика Испании в годы второй мировой войны/.-М.,1971.-С.20 - 250; Красиков А.А. Испания й мировая политика. Полвека дипломатической истории.-М.,1989.- С.37-56; 3. David Ruiz. La dictatura franquista. 1939-1975. – Oviedo, 1978. - 164 p; Gallo Max. Spain unter Franco. – New York. – 1974. – 391 p; Juan Pablo Fusi. Franco. Spanien unter der Dictatur. 1936-1975. - Munchen, 1992. – 290 p.; Vilar S., R. de la Cierva. Pro y contra Franco. – Barselona, 1985. – 279 p.; Gabriel Jackson. The Spanish Republic and the Civil War. 1931-1939. – Princeton. 1998. – 577 p.; Edward Maletakis. La guerra de Spana (1936-1939). – Madrid, Taurus, 1996. – 680 p.; 4. Juan Pablo Fusi. Franco. Spanien unter der Dictatur. 1936-1975. - P. 61; Vilar S., R. de la Cierva. Pro y contra Franco. – P. 222-228; Gabriel Jackson. The Spanish Republic and the Civil War. 1931-1939. – P. 526-540; Francisco Abad. La guerra civil espanola. – Cuadernos hispanoamericanos, enero 1997, № 560. - P. 130; 5. Juan Pablo Fusi. Franco. – P.72; 6. Gallo Max. Spain unter Franco. – P. 82; Пожарская С.П. Тайная дипломатия Мадрида, С.247; El Pais Semanal, 1994, 5 de junio; Juan Pablo Fusi. Franco. – P.76; 7. Gallo Max. Spain unter Franco. – P. 85; Красиков А. Испания и мировая политика, С.38-39; 8. David Ruiz. La dictatura franquista. 1939-1975. – Oviedo, 1977. – P. 49-51; Juan Pablo Fusi. Franco. – P. 87; 9. Eduardo Haro Tecqlen. Asi eramos en los anos cuarenta. – El Pais Semanal, 1994, 5 de junio; David Ruiz. La dictatura franquista. – P. 49.; Пожарская С.П. Испанская фаланга в Испании.// Новая и новейшая история.-1973.-№1.- С.122.; 10. Пожарская С.П. Тайная дипломатия

Мадрида. – С.243; Juan Pablo Fusi. Franco. – P.82; David Ruiz. La dictatura franquista. – P. 51-54; 11. Juan Pablo Fusi. Franco. – P.82, 87-89; 12. David Ruiz. La dictatura franquista. – P. 57; Juan Pablo Fusi. Franco. – P.89; 13. Сагомоян А.А. Партизанская борьба в Испании в 1940-е годы. Новые архивные материалы. //Новая и новейшая история.-1996.-№1.-С.231-234; Ибаррури Д. Воспоминания. В двух книгах. Книга 2. - М., 1988.-С.102-103; Листер З. Из опыта партизанской борьбы в Испании /1939-1952/ //Проблемы мира и социализма.- 1965.-№2.-С.57-58; 14. Тегеран-Ялта-Потсдам: Сборник документов. - М.,1970.-С.209; ООН: Генеральная Ассамблея. Пленарные заседания. Стенографический отчет. 23 октября- 16 декабря 1946 г.- Нью-Йорк.-1946.- С.239-269.

Ю.А.Зінько

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ВІННИЧЧИНИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 рр.)

Розпочавши війну проти СРСР, німецьке командування намагалося в найкоротші строки захопити Україну з її величезними сировинними ресурсами, промисловим потенціалом і родючими землями. Цим самим Гітлер та керівництво Третього рейху прагли посилити воєнну економіку Німеччини, створити вигідний плацдарм для швидкої перемоги над СРСР і досягнути світового панування. За планом “Барбаросса” в Україну було направлено 57 дивізій і 13 корпусів групи армій “Південь”.¹ Україну передбачалось перетворити на колонію, вона мала стати “житницею третього рейху”.

В кінці липня 1941 року німецько-фашистські війська окупували територію Вінницької області і поділили її на дві частини. Південні і південно-західні райони по лінії Могилів-Подільський – Жмеринка – Бершадь були передані Румунії і увійшли до складу Трансністрії (Задністров'я), а північні райони віднесені до рейхскомісаріату “Україна” з включенням у Житомирський генеральний округ.² Рейхскомісаріат “Україна” фактично розпочав свою діяльність 1 серпня 1941 року. Плани нацистів передбачали запровадження нової організації управління і нового адміністративно-територіального поділу захоплених районів. Організація органів місцевого “самоврядування” спиралась насамперед на колишню радянську адміністративну структуру. Кордони колишніх районів та громад були в основному збережені, оскільки це влаштовувало окупантів з адміністративної і господарської точок зору, а також тому, що населення звикло до них.³ На захоплених територіях встановлювався “новий порядок”. Розпочалося втілення плану “Ольденбург” – економічного розділу плану “Барбаросса”. У плануванні економічного пограбування України бралися до уваги лише потреби армії та економіки Німеччини. Приймалися економічні плани інтенсивного використання ресурсів окупованих областей шляхом активної експлуатації господарства та широкого використання робочої сили населення захоплених районів. “Метою нашої праці має бути те, щоб українці працювали на Німеччину... Якщо цей народ працює 10 годин, то з них 8 він повинен працювати на нас. Цей народ мусить бути керований залізною владою, щоб він зараз допоміг нам перемогти у війні. Ми не звільняли його, щоб ошчасливити Україну, а щоб забезпечити необхідний життєвий простір для Німеччини та її основу для харчування”, - заявляв у своїй промові на засіданні